

Bálint András

Radnóti-napló

Ez nem Radnóti Miklós naplója, hanem az én Radnóti-estemnek a naplója. Hogy alakult, mióta készülök, milyen körülmények között jött létre? Mi volt a szándék? Kikkel, hogyan, hol és mikor? Negyvenöt éve készülök rá, egy évig dolgoztam a szövegen, két hónapon keresztül tanultam a kutyámmal, az erdőben, és négy hétig próbáltuk a színházban.

2006. június 13.

Ma elkezdem a *Radnóti 2*, avagy a magyar zsidó asszimilációról szóló műsorom összeállítását. Beszélni szeretnék Ferencz Győző Radnóti-monográfiájában szereplő új dokumentumok alapján a költő identitásáról: zsidósága, katolicizmusa, magyarsága. Drámai pont, hogy az abdai tömegsírban kabátja zsebében megtalálták keresztlevelét, melyről közvetlenül a bevonulás előtt másolatot készítettet! Beszélni fogok a magyar zsidók asszimilációs törekvéseiről: Hatvany, Szerb Antal, Szép Ernő, Molnár, Vas István, a könyvégetésről '44 májusában és a bezúzott magyar írók névsoráról. És feltétlenül beszélni akarok a saját családomról, önmagamról, identitásomról.

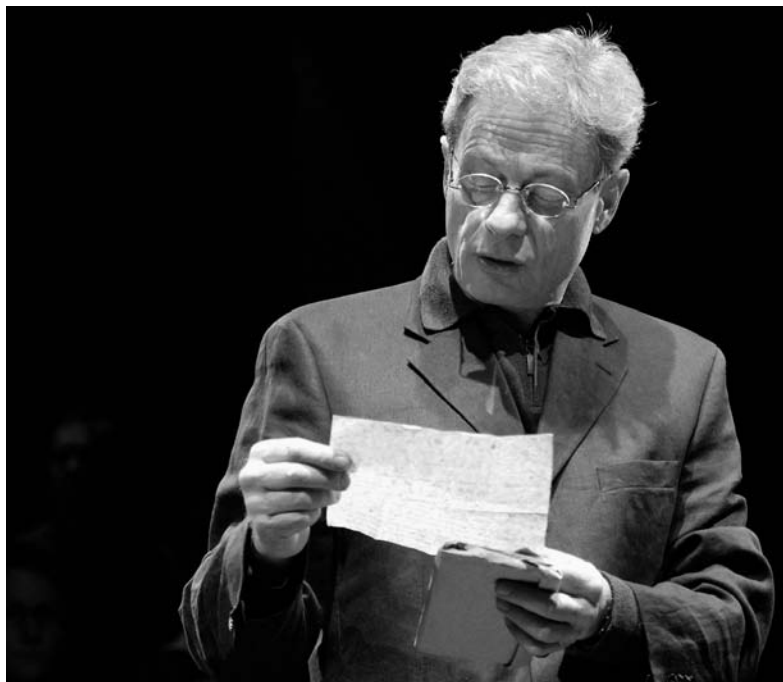
Formailag: viták, pró és kontra, kirekesztők és filozemíták, főzsidók és antiszemíták a XX. században. Éles ellenvélemények. Privát sorsok, barátaim, rokonok, saját meggyőződésem. A verseket nagyon személyesen kellene mondani, nézők között (mikroporttal?), a díszlet belóg a nézőtérre, ott ülök, és mondom, dünnyögve, mintegy hangosan gondolkodva.

Június 18.

Kriszta vállalja a rendezést, ha hajlandó vagyok őszintén szembenézni önmagammal. Emlékeztet az együtt készített *INRI* felemás eredményére, mikor valami alapvetően nem lett eldöntve: hol állok Jézus történetében, kivel azonosulok, kit képviselek, egyáltalán ki vagyok én. Ebben igaza van, és nyilvánvaló, hogy a közös munkában sokat fogunk vitatkozni, hiszen nem vagyunk azonos állásponton. Mászt gondolunk a származás fontosságáról, ősokról, kulturális örökségről, a vér szerepéről.

Június 25.

Hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok? – ez még a nyolcvanas években kiadott tanulmánykötet címe. Benne szociológiai felmérések, narratívák. Beszélgetés K. A.-val, e téma legjobb ismerőjével. A probléma hihetetlenül szerteágazó, a vélemények és álláspontok néhol teljesen ellentmondóak. A fajt illető szilárdnak hitt meggyőződésemben elbizonytalanodom, hátha máshogyan van, mint eddig hittem felnőtt életem jó negyven esztendejében. „Identitásproblémám kezd lenni” – vallom meg K. A.-nak, aki mosolyog, mint egy bölcs pszichiáter, nem először hallja ezt

a mondatot. Gyurgyák könyvét, *A zsidókérdés Magyarországon*-t még tavaly nyáron olvastam, kijegyzeteltem, és R. P.-vel való beszélgetéseim megerősítettek szándékomban: Radnótiról akarok beszélni, bonyolultan és nagyon személyesen, nem kihagyva a téma aktualitását. Mi van, ha időnként saját történeteim is bekerülnek? Például hogyan mondták meg osztálytársaim az iskolában, hogy zsidó vagyok, hányszor nem reagáltam antiszemita megnyilvánulásokra, és hányszor tagadtam le a származásomat.

Ezzel a műsorral akarom jót tenni? Nehéz ügy lesz...

Július 29.

Látogatóban Németországban öcsémnél. Kis falu északon, német tanító néni feleség, gyönyörű germán kisfia szőke. „Tomi, te honnan tudtad meg, hogy zsidó vagy?” – kérdezem. „Tőled – mondja –, jöttem haza az iskolából, énekeltem, hogy dóremifaszólátidó, szalonnát lopott a zsidó, erre mondtad, hogy ezt nem kellene, mert mi is zsidók vagyunk.” Harminc éve él itt, előző feleségének nem beszélt származásáról. Tagadta? Nem érezte fontosnak be-

szélni róla egy tartományban, ahol száz kilométeres körzetben nincs zsidó. Erről különben hetven éve maguk a jó németek gondoskodtak.

Augusztus 11.

Össze kellene állítani néhány kortárs író szövegeiből: *hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok*. Spiró, Forgách, Márton L., Nádas, Kornis... Óriási poén lenne, ha Esterházy is hajlandó lenne megírni.

Augusztus 18.

R. P., mint mindig, sokat segít: Adytól *A bélyeges sereg* és Illyés *A faj védői* című verse mindenképpen legyen benne, és Eötvös emancipációs beszéde! Próbálok magyarázni, hogy az idegen szövegek – úgy értem, ami nem Radnóti és nem személyes történetem – felborítanak a szerkezetet. És a Szép Ernő, meg a Bíró Lajos, meg az Örkény nem zavar? – kérdi. Most még minden zavar, az anyag óriási szénakazal, egy ilyen szöveg összeállítása gyötrelmesen reménytelen, amíg az ember nem találja meg a fonalat, amire az egész fel-fűzhető.

Most úgy látom, hogy a témák, a problémák egymás után következnek, és folyamatosan visszatérek Radnótihoz. Időnként – mintegy zavaró repülőként – belejátszanak a saját történeteim. Ez váratlan lenne, és persze szokatlan is, hiszen a színész nem szokott direktül egyes szám első személyben önmagáról vallani. Álarcot ölt, jelmezt visel, szerepet játszik.

Augusztus 26.

Találkozás Ferencz Győzővel. Nemcsak a könyve, ő maga is rokonszenves, alapos. Szívesen vesz részt a munkában, már az első alkalommal hasznos irodalmi tanácsai vannak: Németh László (*Faj és irodalom, Sorskérdések*), Erdélyi József verse új lakásáról, Nagy Zoltán költészete. Legérdekesebb, ahogy beszámol könyve születéséről, Radnótiné együttműködéséről. Könyveket ígér: Andai Ferenc, Hulesch Ernő, Pap Károly, Szerb Antal. Magyarázom, hogy engem a katolizálás, a névmagyarosítás-probléma érdekel, és Sík Sándor szerepe a költő életében és halálában. Számos lényeges apróságot tud: például milyen csomagolópa-

pírban voltak a dokumentumok, hogy néztek ki a bori levlapok, milyenek voltak a hétköznapok a Pozsonyi út 1-ben. Könyvének talán legfontosabb fejezete arról szól, hogy történtek-e komoly kísérletek Radnóti megmentésére, és ha volt ilyen, miért nem fogadta el, és hogy bármennyire megbénította is a fenyegetettség, életben akart maradni. Halála nem önként vállalt, hanem rákényszerített szenvedéstörténet. Nem tudom még, ez hogyan fog megszólalni színpadon, de nagyon fontos, hogy a passió, a Jézus-téma végigvonuljon a történeten, úgy, hogy közben folyamatosan érezzük egy jókedvű, derűs, sportos bölcsész fiatalember csökönyös ragaszkodását az élethez.

Augusztus 29.

Győző könyvében sokat idézi Szép Ernőt és Bálint Györgyöt. Így jut eszembe, hogy bár a *Lila ákác*-részlet és a *Farkaskutyák* cikk már szerepeltek korábbi műsoraimban, most ebbe is bekerülhetnek. Újraolvastam vagy négy kötet Vas István-önéletrajtot. Az ő személyes, hiteles, okos szavai barátságukról, emlékezése, melyek nem nélkülöznek némi lelki-furdalást, feltétlenül elhangzanak majd.

Szeptember 12.

Beszélgetés Krisztával a díszletről, hogyan lehetne elérni, hogy régi álom szerint a közönség közt ülve mondhassak verset, ahogy Kovalik Balázs *Mozart-maraton*jában Leporello meg Donna Anna közénk ült és ott énekelt. „Üljenek körbe a színpadon és lent is a nézőtéren” – javaslom. Kriszta szerint nem lehet fönt és lent ültetni a közönséget, mert akkor eleve kétfajta nézőm lesz: aki velem van, és aki kintről néz. Állunk a színpadon, és mutatja, hogyan fedjük be a nézőteret. Képtelenségnek tűnik, de beszélek a színház szcenikusával, Kövesy Karcsival. Szerinte nem elképzelhetetlen, kiszervekzi számítógépen: majdnem százan ülhetnek négy oldalról körülöttem a színpadon, természetesen emelvényen, és az erkély végig használható, tehát kialakíthatunk egy mintegy

százhetven személyes stúdiószínházat. Nagyon tetszik az ötlet, a színigazgatónak különösen. A játéktér nem sokkal több tíz négyzetméternél, ami nekem teljesen elégnék tűnik. „Ott ülsz majd, és mondd velük a *Nem tudhatom-ot*” – mutat rá egy székre diadalmasan Kriszta.

Október 14.

Tegnap Debrecenben jól sikerült Arany-est. Tanulsága, hogy a blokkok, az egységek ne legyenek elaprózva, akkor élvezhető, ha az a bizonyos fonal, ami végigvezeti a hallgatót a másfél órán, folyamatosan követhető. Persze nem jó, ha kilátszik a csontváz, de valahogy érezni kell a szerkezetet. Az Arany-nál segít, hogy a blokkok között szöszmötölök a papírokkal, becsukok egy íróasztalfiókot, iszom a pohárból, jelzem a közönségnek: most lehet köhögni, lazítani kicsit, mert jön az új fejezet.

Október 16.

Első felolvasás, otthon, Mariannak és Janinak. Hatott. Tulajdonképpen nekem volt fontos, mert kiderült – amit amúgy vagy negyven éve tudok –, hogy elmondva jobb, mint olvasva. Úgy érzik, hogy az anyag működik, az identitásprobléma érthető, átélhető és megfelelően bonyolult. Kriszta még nincs teljesen meggyőzve, hogy tudniillik színt vallottam-e, vagy megint mellébeszélék, mint az *INRI* esetében. Nagyon jónak tartották a magánéleti részeket: erős, személyes és meglepő. „Kár, hogy a végén eltűnik a saját élet, kísérje folyamatosan végig Radnóti történetét a tied” – mondják. Olvasás közben többször is meghatódtam, fojtogatott a bőgés. Ez természetes, most még visszahat rám az anyag, de majd ha tudom és jól mondom, akkor a közönségre fog hatni, és majd ők bőgnek.

Október 18.

Fölolvasás a színházban: Cs. J., M. G., K. K., Kriszta, Győző és Z. P. mint vendég. Kevésbé éreztem jól magam, mint otthon, ültem az íróasztalom mögött, és sietve, görcsösen olvastam. Utána vita a magánéleti szálról: van, aki kevesli, mások szerint túl sok, és nem lehet kétszer említeni a Nemzeti Színházat. Egyet kihagyok, pedig nagyon mulatságos eset, mikor 1998-ban lemondtam a Nemzeti Színház igazgatói posztjáról, egy orvos barátom fölhevít, gratulált, és egyetértéséről biztosított: „*Der Jude soll im Kaffeehaus bleiben*” – a zsidó csak maradjon a kávéházban. Sajnos ki fog maradni, pedig ezt a gondolkodást nagyon utálok, jó lenne, ha ez a hang is megszólalna. Kifogásolják, hogy aránytalanul sokat idézek a zsidótörvényekből (ebben biztos igazuk van), viszont kevés a vers. Ebben is van valami, a tartalékpardon várakozik a *Mint észrevétlenül*, a *Fáradt délután*, a *Majális* és talán az *À la recherche*.

Október 31.

Radnóti Fifinél. Kilencvennégy éves, és elbűvölő. Megható délelőtt: pálinka, pogácsa, sör, aprósütemény, kávé, cigaretta – dőzsölünk. Tanárom volt a Főiskolán, Krisztának is, szeret bennünket. Többször jártam már a lakásban, a berendezés olyan, mintha nem múlt volna el hetven év. Az íróasztal mögött a falon az a bizonyos három festménymásolat: két Arany és a Kazinczy. Egészen apró képek. Bár Győző könyvében elolvastam, mégis nagyon szíven üt, mikor Fifi elmeséli Sík Sándor utolsó látogatását '44. május elején. Miklósnak mandulagyulladásra volt, feküdt az ágyon, és Sík Sándor még visszaszólt az előszobából: „Miklós fiam, kell az áldozat.” Az ajtó két méterre van az ágytól, nincsenek távolságok ebben a kicsi lakásban. „Mintha az utolsó kenetet adta volna föl” – mondta Radnóti, mikor elment. A polcokon rengeteg könyv és az afrikai fafigurák, amiket még Párizsban vettek, szóttesek az asztalon, rengeteg Kovács Margit (ebben a házban lakott!), és a falon egy nagyméretű portré: „Beck Judit csinálta rólam, nagy képet festett, mert nagy volt a lelki-furdalása” – mondja Fifi, és mosolyog. Beszélgetünk a versmondásról, meggyőződése szerint sok versműsor kellene, úgy, mint a negyvenes években, biztosan megtelnének a színházak. Lelkemre köti, hogy a versek tisztán, érthetően hangozzanak el, majd eljön egy próbára, ha hívom. Búcsúzunk a lépcsőházban, Fifi integet, Didó, a tacsó utánunk ugat...

November 28.

Elkészültem az összeállítással, nyilván hosszabb a kelletténél, és lesznek még apró javítások. Felolvasás otthon Krisztának: hetvenhét perc. Rossz szokásom szerint siettem, kicsit untam is, elsősorban önmagamot.

Inkább a színpadról, a kellékekről, a megvalósításról beszélgetünk. Meg kell csináltatni Bóné Jóskaival, a kellékessel a dokumentumok másolatát: nagyapám keresztlevele és névmagyarosítási engedélye, levelezőlap, amit kaptam, anyám születési anyakönyvi kivonata, néhány újságkivágás. Eszembe jut a megkeresztelésem: én április 26-án születtem, 1943-ban, Radnóti május 2-án keresztelte Sík Sándor, hátha ugyanazon a napon történt! Otthon megtalálom egy dosszié mélyén a keresztlevelemet, kis csalódás, csak május 13-án. Tehát tizenegy nappal később! Találok még egy papírt: mikor 1990-ben Izraelbe utaztunk, nyilatkozatot írtam a származásomról, arról, hogy a nagyszüleim milyen vallásba születtek több mint száz éve. El fogom mondani, hátha még bonyolítja az amúgy is komplikált kérdést.

Nem tartok több fölolvasást, nekilátok a tanulásnak. Február elejére el kell készülnöm, hogy a próbákra már tökéletes legyen a szövegtudásom. Mint minden színész, én is utálok szöveget tanulni, most mégis várom a délelőtti kutyámmal az erdőben, a hűvösölgői vitorlázórep-teren, szabad levegőn, sétálva, hangosan. Ha mindennap másfél-két órát tudok erre szánni, elkészülhetek.

2007. január 27.

Meghívtak az óbudai Micveklubba, bemutatom másfél hónappal a premier előtt, a szövegtudásom kilencven százalékos lehet. Kriszta és a két gyerek ott ülnek. Természetesen ma estére kijött a torokgyulladásom, feszült vagyok, a kelletténél többet bújok a papírokba.

Működik. Gyakran kell leküzdenem a saját sírásomat (délután a tévében egy bosnyák asszony beszélt a tíz év előtti srebrenicai vérengzésről, hogyan ölték meg gyerekeiket; „Falhoz verdesik itt is,

amott is a pötty csecsemőket” – mint a *Nyolcadik eclogában*), még mindig visszahat rám az anyag. Néhány idősebb ember a nézők között, akik nyilván sokat átéltek annak idején. Utána beszélgetés. Többen úgy fogalmaznak, hogy ez egy generáció önvallo-mása, néhányan kifogásolják a címet, hogy félrevezető, ez nemcsak Radnóti, hanem Bálint András is. Rendesen elfáradtam, fölment a lázam, de alapvetően megnyugodtam.

Február 13.

Első próba a színpadon, elmondom a szöveget, hogy az összes kolléga megismerje. Ruha, kellék, hang, fény, asszisztens, színpadmester – régi, kitűnő munkatársak ülnek körbe. Mikor a *Nem tudhatom*-ra kerül a sor, már mondják velem...

Február 15.

Rendelkezőpróbák. Mit hol mondjak, hol üljek le és hová, mennyit lehet mozogni, mi tartozik egybe, és hol lehet (sőt kell!) szünetet tartani. Az anyagot igazán ismerem, tudom, mit tartok fontosnak és még fontosabbnak, és előre kigondoltam, hogy melyik résznél ülnék le, hol járkálnék föl-alá. Most dől el, hogy a szöveg mennyi mozgást enged. Kriszta határozott, és ez most jó. Legfontosabb döntés, hogy nem használunk asztalt a papíroknak, kerüljön minden dokumentum a földre, egy kupacban. Ez praktikus, egyszerű, szép is, és a szimbolikája egyértelmű: keresztlevél, bori notesz, gyalázkodó újságcikk, törvénykönyv, fényképek, magánnyilatkozat és ab dai jegyzőkönyv mind egy halomba kerül.

Mennyire kell, illetve lehet a közönséget belevonni? Kriszta ötlete, hogy a sárgacsillag-rendelet felolvasásakor osszak szét néhány nézőnek Dávid-csillagot, esetleg rajzoljak sárga krétával a padlóra, jelöljek meg embereket, nehezen megvalósítható. Megcsinálom – így tanultam, sőt tanítom is, hogy a színész minden rendezői ötletet engedelmesen kipróbál. „Nem csináltad igazi meggyőződéssel” – kifogásolja. Minden idegvégződésesem tiltakozik a gesztusok ellen, igen, fő-
lőslegesnek érzem a provokációt, ellentétes Radnóti egyéniségével, meg az enyémmel is.

Február 16.

Beszélgetés a jelmezről. Farmernadrág, zakó, póló, a lehető legcivilisebb megjelenés. „Fekete vagy sötét-szürke” – javasolja Kriszta. Én csak azt kérem, hogy vékony anyagból legyen, nem szeretnék izzadni, meg hogy bőrtalpu legyen a cipőm, kopogjon, mikor lépek.

Február 19.

Szöveg tisztítás. Őri Rózsa, aki munkatársam volt az összes eddigi önálló estben (ügyelő-asszisztens-sűgő), a maga határozott modorában közli, ha valahol nem érti a szöveget, vagy olyan utalást talál, ami nem egyértelmű, és ha a mondat magyartalan. Elsősorban ki kell pucolni a saját szövegeimet, melyekben nagyon szeretnék az élőbeszéd természetességével élni, viszont érthetőnek és tisztának kell lenni. Mi a *numerus clausus*, mit jelent a fehér és sárga karszalag a munkaszolgálatosoknál, hogy derül ki Sík Sándor

zsidó származása, ki volt Izaiás, milyen szerepet játszottam a Jancsó-filmben, kikkel utaztam Izraelbe 1990-ben, és tényleg ingyenes volt-e? Húzni is kell, hosszabb az anyag a kelleténél, nem szeretném, ha nyolcvan percnél tovább tartana, az ismétlések fárasztóak, fontosak az arányok stb... Dolgozik bennem a dramaturg. Kimarad például kedvenc anekdotám Zelk Zoltánról, akit '44 őszén Németh Lászlóék bújtattak, és olvasgatván a házigazda könyveit a pincében, feljött, és azt mondta: „Látod, Laci, ha annak idején nem írod azokat a cikkeket, most nem kellene bújtatnod engem!”

Február 23.

Kudarcos délelőtt. Radnóti Fifi eljött a próbára: kíváncsi, szeretné hallani, mielőtt közönség elé kerül. Reggeli dilemma, hogy úgy próbáljunk-e, mintha ott se lenne, tehát megállásokkal és ismétlésekkel, vagy menjünk végig a darabon összpontosítva. Az utóbbi mellett döntök. Rosszul, még nincs olyan állapotban az előadás, hogy egyfolytában lemenjen. A harmadik percben Fifi felkiált az üres nézőtéren: „hangosabban!”, én pedig nyomom a szöveget, rettentően sietek, szeretnék mihamarabb túlesni az egészen. Ugyanakkor valami természetes (?) szemérem akadályoz abban, hogy a jelen levő feleség naplójegyzeteit átélten mondjam, és legalább akkora képtelenségnek tűnik a *Hetedik eclogát* elszavalni.

Utána leülünk, Kriszta és Győző magyarázza, hogy még nem vagyunk készen, ez csak egy próba volt, még alakul stb. Fifi (amúgy jogosan) kifogásolja a sietős versmondást, tartalmi ellenvetései is vannak – ebben nem értünk egyet –, de nem akarok vitatkozni, és ő is elegáns, nem próbálja rám erőltetni saját meggyőződését, mindenesetre tanítónői stílusában kioktat, de ebben szeretet és becsülés van. Taxit hívunk, kikísérem az Andrássy útra, megölel: „ez heroikus vállalkozás, Andriskám”, mondja, és tudom, hogy nem tetszett neki, amit hallott.

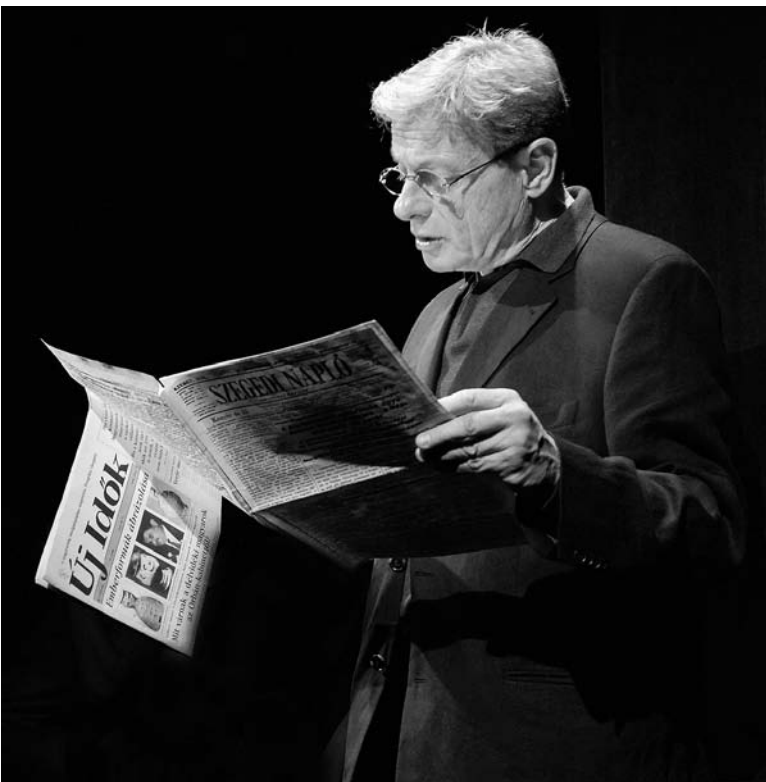
Február 26.

Próbaelőadás Martonvásáron a Városi Könyvtárban. Nagyszerű közönség, már jártam itt az Arany-műsorommal, följánlottam, hogy bemutató előtt kipróbálnám az új estet. Sokkal bátrabb vagyok, mint egy hónapja. Utána beszélgetés. „Jobb, mint egy Radnóti-est” – szögezi le valaki, egy hölgy erdélyi származásáról beszél, valaki megdicséri bátorságomat, általában óvatosak, nincsenek otthon a témában. Intelligens, rokonszenves tanárok, óvónők, könyvtárosok, agrármérnökök. Ilyenkor mindig megnyugszom, létezik egy másik Magyarország: toleráns, kíváncsi, művelt, udvarias, komoly.

Március 8.

Az első félnyilvános főpróbára elhívtam néhány barátot. Gy. P., nagy tudású esztéta barátom indulatosan kifejti, hogy a *Sem emlék, sem varázslat* után már nincs mit mondani, tehát rossz helyen van a szerkezetben. A bécsi történettel kapcsolatban pedig, ahol tőlem érdeklődnek a zsinagóga felől, szenvedélyesen kérdezi: „Mivel ez az utolsó személyes megszólalá-

sod, azt akarod mondani, hogy mindenek ellenére és dacára te végül is zsidó vagy, mint Szabó Pista hőse *A napfény ízében*, aki a film végén visszaveszi a Sonnenschein nevet?” Még este átszerkesztem, a *Sem emlékek* fogom befejezni, „magamban élem át már mindazt, mi hátravan” – igen, ezt akarom mondani, egyedül kell mindent megoldani, még ezt a megoldhatatlan problémát is. A bécsi anekdota a Kellér-történet mellé kerül, iróniájuk erősíti egymást.

Köncz Zsuzsa felvétel

Március 9.

Nyilvános főpróba, péntek este. Kellenek a próbák a közönséggel, meg kell szoknom, hogy körbeülnek, hitelesnek kell lenni húsz centi közelből, de érvényesnek és hallhatónak húsz méterről is. Ismerősök a nézőtéren, igyekszem nem nézni rájuk, keresem az ismeretlen arcokat, próbálok a velem rokonszenvezőkkel kapcsolatot tartani. Előadás után V. P. fölveti, hogy Radnóti egy szerep: derék, józan franciatanár – más, mint az Arany-szerep. Hasznos tanács. Másik ötletét, hogy versből, pláne híres versből ne csak részletet mondjak (*Nem tudhatom, Hetedik ecloga*), nem fogadom el. J. T. alapvetően szereti az estét, elhumorizál azon, hogy ha valaki, ő igazán átélte a zsidóságot, tudniillik mindenki annak tartja. Kifogásolja a törvények felolvasásánál az indulatot, jobbnak tartaná, ha tárgyilagos fölényel, hűvös objektivitással ismertetném a dokumentumokat. Annál erősebben hatnak majd az érzelmileg fűtött versek – teljesen igaz van.

Március 10.

Mi lenne, ha a *Hetedik eclogát* még jobban ritmizálnám, szinte vezényelném a hexametert? – kérdezem otthon Krisztát, és meg is mutatom, hogyan képzelem. Próbáljuk ki – javasolja, és este kiderül, hogy

mennyivel erősebb így a vers, milyen megrendítő a tökéletes, klasszikus forma a bori lágerkörülmények között. Ez már a premier előtti első előadás volt, utána vacsora néhány író baráttal. Még soha nem láttalak ilyen elszántnak, keménynek, haragosnak – dicsér K. Gy.

Március 11.

Bemutató előadás. Kollégák a színházból, barátok, ismerősök, kritikusok. Eleinte meglepően sokat reagálnak, néhány groteszk poénnál szinte túlzó nevetés. Tipikus bemutatószindróma, mikor a vájtfülűek jelzik: itt vannak, és ők bizony értik. Persze ez még mindig jobb, mint a süket és ellenséges csönd. Utána sok ölelés, gratuláció, de legjobban az esik, mikor Sz. Gy. színészi lazaságomat említi: rég látott ennyire oldottnak, könnyednek. Haragos könnyűség... mintha Radnóti írta volna. Valaki kifogásolja, hogy miért nem versszerűbbek a versek, néhol jólesne hallani a költemény dallamát. „Énekelhetnél bátrabban, és talán sietsz is néha” – teszi hozzá. Van benne igazság, a későbbi előadásokon nyugodtabb leszek.

Március 13.

Ülök az irodámban, nézem a plakátot, és rájövök, hogy milyen címet kellett volna adni: „RADNÓTI ESETE, Bálint András estje.” A két szó (esete–estje) ironikus összecsengése jobban kifejezte volna szándékomat: ez más, több, mint egy költői est.

Március 14.

Radnótiné telefonál, hogy több ismerőse és barátai látták az estet, és nagyon tetszett, és bár ő aligha tud eljönni nyilvános előadásra, de végtelenül örül, hogy sikerült, amit akartam. Megnyugszom, hogy megnyugodott.

Március 15.

A MAZSIHISZ felhívása: zsidók ne menjenek ki az utcára az ünnepen, provokáció történhet, jobb, ha otthon maradnak. Fölháborít. Amúgy is kimentem volna, kokárdásan természetesen, de ezek után feltétlenül ott leszek. Állunk nagylányommal a Petőfi-szobornál, Demszky beszél, és tojással dobálják, körülöttem árpádsávós zászlóerdő és feldühödött vastagnyakúak üvöltének. „Fiúk guggolnak és parázslanak, az ajkukon ügyetlen szép szavak, duzzasztja testük sok kicsiny siker, s nyugodtan ölnek, majd ha ölni kell...” – idézem a *Majális*-verset magamban, aztán arra gondolok, ha felismernének, belém kötnének és megvernének, akkor benne lennék a TV-híradóban, és jobban vennék a jegyeket a Radnóti-estemre. Szörnyű, hogy mindig munkálkodik bennem a színigazgató!

Március 16.

Sok telefon, civil ismerősök gratulációi. „Ezt minden zsidónak hallani kell – lelkendezik valaki –, de a gójkok is jöjjenek, tudják meg, hogy mennyit szenvedtünk!” Egy Andrássy úti üzletben vásárolok, az eladó kisasszony rám mosolyog, hallja, milyen szép lett a Radnóti-estem, őt különösen érdekli, ő is (kis szünet) érintett. Püff neki! Nem ezt akartam, nemcsak a zsi-

dóknak csináltam. Jó lenne, ha minél több „érintetlen” diák jönne. Egy barátom azt írja manapság szokásos e-mail gratulációjában, hogy ő, aki a másik oldalon van (tehát nem zsidó!), mindig a mi pártunkon volt. Ettől sem vagyok boldog. Visszaírom, hogy nagyon köszönöm, de szerintem nincs mi és ők, nincs két oldal. Vannak a tisztességes, normális, józan, felvilágosult magyarok, akik amúgy svábok-tótok-cigányok-zsidók-rácok-oláhok-albánok is, és van a másik oldal.

Április 11.

Költészet Napja, ennek az este folyamán nincs különösebb jelentősége. Kigondoltam, hogy az utolsó bori levél után, mielőtt fölkelek és összepakolok, ülök még egy kicsit, jöjjön föl a fény, megbeszéltem a világosítókkal, és a *Szól a kakas* zenéje is induljon el. Ültem még vagy húsz másodpercet, néztem az arcokat, hallgattuk a zongorát, és úgy éreztem, hogy mindannyian ugyanarra gondolunk. Megható volt. Aztán fürgén föl lehetett pattanni, bepakolni a dokumentumokat a csomagolópapírba, és a búcsúvers, a *Sem emlék...* még súlyosabbá, végzetesebbé vált. „El kell ebből az országból menni” – mondja utána V. I. (rég barát, ritkán jár színházba, nagyon örülök, hogy itt volt), dicséri a haragot, az ótestamentumi dühöt, és különösen hatottak rá a szüneteim: „Mikor csönd lesz, csak ott állsz, van mire gondolni” – mondja.

Május 13.

„Szerinted miért nem írnak kritikát a Radnótidról?” – kérdezi D. K. Valóban, alig jelent meg néhány, holott a korábbi estjeimről, a Babitsról, az Aranyról, a Márairól vagy az első Radnótiról bőszégesen beszámoltak a színikritikusok. Két eset van – mondom –: vagy túlságosan érzékeny a téma, az „érintettek”, a „nem érintettek”, esetleg a „félíg érintettek” egyaránt tartózkodnak színt vallani, akár mellette vagy ellene. De az is lehet, hogy a korábbi műsorok gyöngye ismétlésének érzik, és annyira jelentéktelennek tartják vállalkozásomat, hogy nem méltatják kritikára. Ez utóbbit nem fogadom el, illetve nem vagyok hajlandó elhinni. Leginkább mégis arra hajlok, hogy a személyes hang, a szokatlan önvallomás miatt a velem rokonszenvezők vagy a velem nem rokonszenvezők nem akarnak megnyilvánulni.

Hülyeség – mondom –, hiszen ez egy előadás a Radnóti Színház műsorán, amiről beszámolóit illene írni, elemző kritikát, felsorolva a tartalmi vagy formai kifogásokat, össze lehetne hasonlítani a korábbi kísérletekkel, méltatni lehetne az új stúdiószínpad létrehozását stb. De nem írnak! Hülyeség – ismétlem –, mert ha valaki történetesen nagyon leszűrná Radnótimat, biztosan nem tartanám antiszemitanak. Nem folytatom, mert túlságosan alacsonyan szállok...

Május 18.

Kilencedik előadás, utána közönségtalálkozó, maradnak vagy százan, körbeülnek a színpadon, az erkélyen is két sorban. Krisztával, Győzővel ülünk velük szemben. Szokásos udvariaskodás néhány percig,

kommersz kérdések, majd fiatal tanárnő beszél metróélményéről, mikor cigánynak nézték, idősebb hölgy elmondja, hogy apja, aki bori túlélő, szinte soha nem mesélt a lágerről, fiatal lány tavalyi nyaralásáról mesél, hogyan reagálta le falusi háziasszonya, hogy ő zsidó... Megnyílnak az emberek, egyetértés, rokonszenv, sok dicséret és elismerés, aztán az első sorban megszólal egy negyvenes férfi: ő református, és túlbeszélte-túlreagáltak érzi ezt a témát, „olaj a tűzre” – teszi hozzá. Hirtelen éles vita alakul ki, valaki (aki katolikus, és Sík Sándor tanította a piaristáknál) élesen nekitámad, valóságos dráma a nézőtéren. Jó ott ülni és tudni, hogy az én műsorom generálta a szóváltást, elégedett is vagyok: akik ma este itt maradtak, biztos visszajönnek még. Kell időnként beszélgetni a közönséggel, jót tesz az estnek, a színháznak. Nekem kevésbé, elég fáradt vagyok, nehéz már figyelni és vezetni a vitát, úgyhogy nyolcvan perc után a második részt is befejezzük. Még ülünk a büfében néhány baráttal. Szép este volt.

A közönségtalálkozón egy tájékozottnak tűnő fiatal ember kifejtette, hogy van származás, van nyelv és van identitás, de ezeket nem szabad összekeverni, mert zűrzavar támad. Hogy mi a származásom, és hogy mi a nyelvem, az soha nem volt kétséges. Az identitásom meghatározásában biztosan segített a Radnóti-est. Radnóti Miklós esete.

